

УДК 130.2:008

О.П. Антіпова

ФУНКЦІОНАЛЬНО-ЖАНРОВІ ТРАНСФОРМАЦІЇ СУЧАСНОГО ФІЛОСОФУВАННЯ: ІННОВАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ЖАНРУ СПОВІДІ

Національна академія внутрішніх справ

Анотація. *Висвітлено функціонально-жанрові трансформації сучасного філософування. Розкрито інноваційний потенціал жанру сповіді в умовах глобалізаційних процесів. З'ясовано репрезентаційні можливості одкровення як засобу соціокультурної самоідентифікації особистості.*

Ключові слова: філософування, мова філософії, сповідь, жанр, глобалізаційні процеси.

Вступ

Специфіку філософської рефлексії як особливо-го різновиду людського мислення визначає сукупність характеристик певної культурно-історичної доби розвитку соціуму. Передусім ідеться про сучасні глобалізаційні тенденції та процеси, пов'язані зі становленням інформаційного суспільства. Зазначені перетворення проникли в духовне буття людини, спонукаючи до пошуку нових способів його вираження, засобів висловлення власних оцінних міркувань, словесного намагання віднайти своє місце в цьому мінливому світі, адаптуватись у ньому посередництвом слова. Саме тому особливого значення сьогодні набуває феномен філософування не стільки в його науковій («епістемній») іпостасі, скільки в так званій софійній, пов'язаній із життєвою мудрістю, досвідом ідеального буття, осягненням вічних питань духовного буття людини та світу, вирішити які не спроможні конкретні науки.

За таких умов на перший план виходить особливий тип дискурсивної практики – сповідь, яка нині усвідомлюється не стільки феноменом релігійного дискурсу, скільки феноменом культури, що цілком відповідає духовним запитам сучасників. Адже цей жанр філософування має неабиякий репрезентаційний потенціал, виявляючи здатність бути засобом соціокультурної самоідентифікації особистості. Водночас динамічність і хаотичність зазначених соціокультурних перетворень призводять до низки проблем у цій сфері. Зокрема, феномен сповіді став «розмінною монетою» в руках небалих «просвітителів», перетворившись із щирого жесту покаяття на засіб маніпулювання. Нові канали комунікації, зокрема мережевий простір, виявилися зручним середовищем для демонстрування такого типу одкровення, що, власне, і є показником затребуваності, запорукою високих рейтингів. Це неминуче призводить до витіснення цілей та заміщення усталених смислів, що підтверджує актуальність досліджуваної проблематики.

Аналіз досліджень і публікацій

Специфіка мови філософії, зокрема її жанрові характеристики, неодноразово слугували об'єктом досліджень науковців. Аналіз наукових джерел дає змогу констатувати, що інтерес до вивчення цієї тематики помітно активізувався в період так званих криз філософського дискурсу, його оновлення, намагань по-новому осмислити дійсність. Соціокультурні особливості феномену філософування найбільш ґрунтовно представлено в наукових розвідках В.С. Данилової, Л.Г. Дротянко, Н.А. Калашникова, М.М. Кожевникова, В.А. Мошенець, О.І. Новоставської,

Л.А. Ороховської, М. Уварова, О.Д. Яценко. Теоретичним підґрунтям дослідження функціонально-жанрових характеристик філософського дискурсу можуть слугувати також праці В.В. Бібіхіна, В.І. Карасика, Н.Б. Мечковської, В.І. Плотнікова, С. Зассе та інших науковців.

Основна частина

Філософський жанр сповіді настільки ж привабливий та цікавий, наскільки й складний для розуміння. Складний з огляду на розмитість і невизначеність самого цього поняття. Адже сповідь, зафіксована в релігійній свідомості як таїна покаяття, і сповідь як феномен культури, сповідь як вираження індивідуального досвіду і сповідь як жанр філософії та літератури – зовсім не одне й те саме. До того ж, особливого значення набуває питання власне про витоки сповідальності [7, с. 26]. Так, її джерелами є сукупність факторів, адже філософський понятійний апарат, як власне і функціонально-жанрові характеристики філософування, не є самодостатніми. Вони залежать від певної системи цінностей і світоглядних орієнтирів соціуму. Останні визначаються не лише рівнем науки, а й типом культури доби загалом: рівнем і характером суспільного виробництва, системою наявних політичних інститутів, правовими нормами, моральними засадами, вихованням, рівнем освіти, рівнем розвитку мистецтва, релігійною ситуацією, побутом, звичаями тощо [3, с. 17]. Ситуація, що характеризує сучасну культурну епоху, є досить парадоксальною. З одного боку, відбувається різке поліпшення умов життя людей, технізація всіх аспектів життєдіяльності, інтеграційні процеси в науці й освіті тощо. З іншого боку, неминучим наслідком надмірних темпів цих процесів є хаотичність і непередбачуваність, що зрештою призводять до духовного занепаду, підміни смислів. За таких умов особливого значення набуває вміння людини критично оцінювати власні дії, щиро визнавати прорахунки й визначати стратегію подальшого розвитку.

У цьому контексті слушною є позиція М.С. Уварова, на думку якого поява сповіді зумовлена всією історією становлення тексту культури. Сповідь не лише становить сукупність найважливіших пластів культури, вона дає змогу заповнити численні «розломи й тріщини на її тілі». Якби жанру сповіді не існувало, то його необхідно було б винайти: для безпосереднього існування культури такий акт є унікальним та органічним. Крім цього, сповідь постає як унікальне явище культури, що, впорядковує хаос свідомості новоєвропейської людини, незалежно від того, який сенс вкладають у це поняття

– релігійний, світський чи філософсько-символічний [10].

Зародившись як жанр усного мовлення, своєрідний модус використання природної мови, сповідь виявилася досить затребуваним жанром художньої літератури. Текст цього типу виникає тоді, коли «необхідність покаяння перед Богом виливається в покаяння перед самим собою» [10]. Письменники різних епох цілком закономірно визнавали її «специфічною формою вираження душі в словесній творчості» (М.М. Бахтін). Ідеться, зокрема, про праці А. Аврелія, М.О. Бердяєва, М.В. Гоголя, О.Ф. Лосєв, Л.М. Толстого, П.О. Флоренського та інших авторів, сповідувальне слово яких набуло синтетичної форми взаємозв'язку досвіду повсякденності з досвідом філософсько-релігійним.

Текст сповіді літераторів нерідко ставав тестом життя її автора, висловленим витонченою мовою та високим стилем. Щодо останньої тези досить влучно висловився Л.І. Шестов: «Якби знайшлася людина, яка б захотіла та зуміла розповісти про себе всю правду, до того ж розповісти не метафорично, як це роблять літератори (будь-яка метафора є прикрасою), а просто, звичайною, людською, голою мовою – вона назавжди занепастила б себе, адже втратила б будь-який інтерес в очах близьких, як і у власних очах. Кожен із нас має в глибині душі своєї глибоку й невилікову рану – і знає про неї, але тримаєтья, зобов'язаний триматися так, ніби нічого про неї не знає, і всі роблять вигляд, що вірять йому» [11].

В акті сповіді розкривається найбільш потаємна людська сутність. Крок за кроком знімається все поверхневе, що розкриває істинне «Я» людини, той внутрішній стержень, який формує весь внутрішній світ людини [7, с. 27]. Саме така універсальність цього жанру зумовила багатогранність його виявів. Так, крім спроб знайти авторське слово в художній літературі, це може бути самозвіт і передача особистісного досвіду, християнська сповідь, пов'язана з покаянням, «розмови на кушетці», ведення щоденників або сповіді моралістів і романтиків.

Глобалізаційні процеси, пов'язані зі становленням інформаційного суспільства, сприяють прояву жанру сповіді в нетрадиційних формах (музика, живопис, скульптура тощо). До того ж, популярності набуло покаяння через посередництво мережі Інтернет. Прикладом може слугувати спілкування в чатах, соціальних Інтернет-мережах, фіксування роздумів у так званих живих журналах (блог-платформи для ведення онлайн-щоденників). Саме наявність відвертих одкровень сьогодні є запорукою високих рейтингів різноманітних ток-шоу, якими переповнений сучасний медіа-простір. Комунікаційні можливості мережевого простору створюють ситуацію, за якої таємниця сповіді вже перестає бути таємницею. Нерідко це призводить до втрати особистістю своєї ідентичності, розмивання меж особистісного простору. Оскільки сучасний слухач (глядач) є учасником прискореного процесу інфообміну, намагаючись адаптуватися до сприйняття надмірного та часом хаотичного плинину інформації, цілком закономірно його приваблюють найбільш «яскраві» аспекти «сірої маси» інформаційного потоку. Тому він акцентує увагу на інтригах, скандальних ситуаці-

ях, образах, ганьбі, тих моментах, які здатні якомога більше здивувати й вразити, завдяки чому цінність істини, щирості та інших чеснот просто нівелюється, поступаючись самолюбіванню й так званому «культу оголення душ».

Імовірними загрозами глобалізаційних процесів Ж. Бодрійяр називає абсолютну близькість, тотальну миттевість речей, відсутність відокремленості [1]. Філософ констатує кінець внутрішнього та інтимного, що породжує відчуття незахищеності, відсутність усамітнення. Сучасник більше не може відмежувати своє власне існування, не здатний розігравати п'єсу себе самого, творити себе як дзеркало. Відтепер він лише чистий екран, мінливий центр усіх мереж впливу.

За таких умов окремішність набуває дещо іншого вияву. Вітчизняні науковці цілком закономірно пов'язують ці процеси з тотальним впровадженням технологічних інновацій у сфері мас-медіа. Зокрема, як зауважує Л.А. Ороховська, винахід Інтернету дав можливість індивідуумам будувати свої мережі онлайн та оф-лайн на основі власних інтересів, цінностей, проєктів, сформувати нову модель комунікабельності, яка характеризується індивідуалізмом. Електронні мас-медіа стали чинником, що посилив соціальну атомізацію як явище розпаду соціальних зв'язків, спричинив появу нових віртуальних спільнот, форм соціалізації, способів життя та форм соціальної активності. Віртуальна реальність трансформує як свідомість індивідів, так і суспільну свідомість, що веде до її еволюції в напрямі прогресу індивідуальної, а не колективної свідомості [9, с. 29].

Одним із визначальних чинників функціональних характеристик такого жанру філософування, як сповідь, є адресат. Вивчаючи основні форми прояву сповідального слова в сучасній культурі, М.С. Уваров стверджує, що сповідь може бути зверненням до Бога, до самого себе, до себе-іншого, себе-в-іншому, до іншого, «свободи-жалю», а також формою художнього (естетичного) самовираження. Усі ці трансформації слова сповіді мають важливе значення для культури. З одного боку, вони вселяють сподівання на Віру, Надію та Любов, дарують терпіння та мудрість [10], а з іншого – здатні дезорієнтувати особистість, нав'язуючи їй зразки псевдодуховності.

Вищезазначені трансформаційні процеси сучасного соціуму зумовлюють ситуацію, за якої автор сповіді стикається з незнанням того, перед ким відповідати. Адже таке одкровення здебільшого орієнтоване на абстрактного, масового слухача, типового користувача мережевого простору. Так, досліджуючи жанр сповіді, С. Зассе порівнює її з отрутою, яка потрапляє до вуха слухачеві [4, с. 18]. На думку дослідниці, разом із трансформацією сповіді в інші «рятувальні» дискурси відбувається зміна уявлення про сутність мови, що визначається питанням передбачуваного адресного мовлення. Якщо Бог як судова інстанція, духовний отець перестали визнаватись, панувати і на зміну їм приходили інші адресати – закони психоаналітики тощо (а нерідко й цілком нівелювались), то говоріння без адресата або багатовимірне говоріння свідчить не лише про невблаганність слова в одному чи декількох смислах.

На думку сучасних філософів, нині особливого значення набуває ключова функціональна риса сповіді – зізнання. Сучасник, якого М. Фуко назвав істотою, яка зізнається, з одного боку, має бути визнаний як член роду, суспільства, сім'ї, групи, і це стає головним способом самоствердження. З іншого боку, він повинен зізнаватися не лише батькам, подружжю, друзям, а й іншим представникам соціуму, наприклад психоаналітикам та іншим різноманітним компетентним органам. На це безпрецедентне розширення практик зізнання інстинктивно реагують наші діти, які на відміну від балакучих батьків досить мовчазні. Тому вчені небезпідставно покладають надії на «сповідальне слово» як особливий безвладний, дружній дискурс, як на відкриту комунікацію, у якій є місце для морального зізнання іншого [6, с. 58].

Завдяки тотальному впровадженню новітніх інформаційно-комунікаційних технологій сповідь у її звичному, релігійному розумінні також почала паралельно співіснувати в мережі Інтернет. Місіонерство в мережі стало прототипом духовного спілкування з представниками церкви. Так, якщо раніше сповідь була святою таїною, яка довершувалася через почуте «розгіршення душпастиря», щирий жаль за гріхи, отримання в очевидний спосіб спокути, то Інтернет замінив цю важливу закономірність одним кліком комп'ютерної мишки. Цілком закономерно це явище можна вважати прагненням організувати хаос свідомості в спосіб, що цілком відповідає сучасній культурі. Завдяки цьому одкровення в релігійному контексті активно набуває вигляду «записок душі», які сприймає масовий і невизначений адресат.

Використання зазначеного жанру в мас-медіа засвідчує десакралізацію певних аспектів картини світу, комунікації та розширення розуміння поняття сповіді, яка переходить зі сфери сакрального у сферу побутового рівня. У контексті інтеракції між автором і реципієнтом функціональне призначення цього жанру полягає в тому, що апеляція до глибинного рівня свідомості не лише посередництвом мовно-виражальних засобів, а й самої форми, яка налаштовує читача на відповідне сприйняття, є певним засобом маніпуляції, адже таким чином легше сформулювати відповідні уявлення про об'єкт тексту. Адже вербалізація внутрішніх рефлексій у мережевому просторі стає заміником сакрального спілкування для мовця.

Однією з основних рис процесу спілкування в мережевому просторі, що суттєво трансформує жанровий статус сповіді, є анонімність. Людина, втрачаючи ім'я, набуває безособовості, надягає маску і виконує певну роль, завдяки чому спілкування має особливий, ігровий, карнавальний, маскарадний характер. Наслідком «карнавалізації» (М. Бахтін) і помилково сприйнятої свободи, зокрема свободи слова, є наближення до повсякденності, популяризація так званої «зниженої мови», «варваризація» (В.С. Єлістратов), що супроводжує кінець будь-якої стабільної епохи.

В умовах сучасної культурної доби з'являється нова особистісна модель – віртуальна особистість, яка має змогу висловитися про потаємні душевні

переживання в особистому блозі, онлайн-щоденнику чи іншому секторі мережевого простору. Ідеться вже не про звичне усне чи писемне спілкування «докомп'ютерної» доби. Нині процедури постінгу, коментування, використання візуальних засобів, робота над оформленням власної сторінки вказують на те, що вести мережевий щоденник (блог) – це означає перебувати в ньому, діяти в ньому. Автор одкровення поринає в комунікативний процес з усім світом. Таким чином, ідеться про особистість не лише діалогічну, автодіалогічну, а й полілогічну. Водночас, попри таку відкритість, сучасні мас-медіа формують так звану «атомізованого віртуала» [9], діяльність якого передусім спрямована на задоволення власних потреб, самоідентифікацію посередництвом мережевого простору, створення нових, «більш зручних» образів, які зрештою є симулякрами справжніх цінностей.

Фундаментальною потребою людської істоти, що так чи інакше повинна реалізуватися, є потреба розповісти про себе. Цілком природно, що сповідь передбачає реального слухача. Проте на сьогодні ключовою проблемою спілкування в мережі Інтернет залишається відсутність живого спілкування. Водночас, як стверджують сучасні дослідники, «те, що в нас не має свого вираження, лишається незабезпеченим, шукає в собі «клапан» для вибуху [5, с. 48]. Тому цілком обґрунтовано можна припустити, що біологічна потреба в живому спілкуванні компенсується схожою на «вибух» появою численних одкровень, які змінюють не лише функціонально-жанрові характеристики філософування, а й власне людину, адже часто йдеться про досить неякісну інформацію та навіть інформаційну агресивність. У цьому контексті філософи небезпідставно застерігають, що «завжди різати правду-матку, завжди оголювати себе цілком, окрім того, що це є нездійсненним, є набагато небезпечнішою та відповідальнішою справою, чим це прийнято вважати» [11]. Зокрема, на думку Б.В. Маркова, дискурс сповіді сьогодні як ніколи потребує філософської терапії. Саме він, заражений репресивністю, яка проникла в його структуру та зміст, риторику і герменевтику, може привести до того, що всі покладені на нього надії залишаться примарними [6, с. 58].

Через інформацію людина проникає в культурні пласти, політичні й соціальні структури, які не мають до неї безпосереднього стосунку і загалом є далекими й недосяжними. Людина входить в інформацію про життя і водночас відходить від безпосереднього життя. Залишаючись із комп'ютером наодинці, вона потрапляє в нову сферу відчуження, де може з'явитися будь-яка ілюзія. Відчуваючи себе «деміургом», елементарним перетворенням інформації людина формує власний комфортний світ, відмінний від реального. Соціальні зв'язки такої людини слабшають, а це вже зовсім інша реальність, ніж «докомп'ютерне» буття людини. Його параметри ще не осмислені, соціальні наслідки не спрогнозовані, оцінки якості не сформовані [2, с. 509]. Водночас слід зважати на те, що внутрішній духовний світ людини охоплюється лише зсередини. Він недоступний для зовнішнього об'єктивного спостереження, що передбачає обов'язкову наявність суб'єкта й об'єкта. Попри

те, що сучасні комп'ютерні системи є в окремих аспектах «розумнішими» за людину, вони здатні лише імітувати духовність, залишаючи сферу пізнання внутрішнього світу суто прерогативою людини.

Сповідь завжди є глибоким внутрішнім пориванням, спробою проникнути в справжній зміст своїх почуттів, прагнень, дій, бажань, ідеалів. Водночас справжній сенс завжди прихований від сторонніх очей. Складність полягає ще й у тому, що він прихований і для очей своїх. І тому сповідь є як бажаною, так і болісною: людині важко заглянути всередину себе, їй завжди, або майже завжди, хочеться бути кращою, гіднішою. Вона хоче приписати собі бажаний «справжній сенс», а глибоко всередині завжди втаємничена постійна потреба в здобутті істинного, справжнього сенсу [7, с. 27].

Як особливий вид філософування сповідь ініціюється індивідуальними особливостями вироблення і переосмислення життєвого досвіду, внутрішньою переконаністю мислителя. Ідеться про розгортання сформованого, розвинутого особистісного розуміння світу, його процесів і явищ. Особистісність такого жанру філософування полягає в тому, що філософське мислення – це не сукупність рекомендацій, обставин, не підбір правил життєвої поведінки, а передусім рівень готовності виявляти, розпізнавати сенс того, що відбувається, перебувати на вістрі перебігу життєвих процесів, тенденцій, намагатися бути відповідальним за себе в цьому сенсі, як за перебіг життєвих процесів, життя загалом.

В особистісності філософування посередництвом сповіді розкриваються духовно-практичні здатності, зініційовані культуротворчими процесами. Це – об'єктивно неодмінне наскрізне спрямування життєдіяльності, завдяки чому світ людського повертається людинотворчими можливостями, які полягають в очікуванні відповідних зусиль з боку людини [8], визначенні нею сенсожиттєвих орієнтацій і пріоритетів.

Висновки

Інформаційна ера постає як строкатий калейдоскоп, у якому представлено численний спектр різних культурних феноменів, комбінації фрагментів яких невпинно демонструють нові явища культури. Завданням філософування стає не лише осмислення зазначених процесів, намагання їх представити посередництвом мови, а й адаптувати людину до мінливого світу, визначити вектори розвитку її ідеального буття, озброїти її новими засобами соціоку-

О.П. Антипова

ФУНКЦИОНАЛЬНО-ЖАНРОВЫЕ ТРАНСФОРМАЦИИ СОВРЕМЕННОГО ФИЛОСОФСТВОВАНИЯ: ИННОВАЦИОННЫЙ ПОТЕНЦИАЛ ЖАНРА ИСПОВЕДИ

Освещены функционально-жанровые трансформации современного философствования. Раскрыт инновационный потенциал жанра исповеди в условиях глобализационных процессов. Выявлены репрезентационные возможности откровения как средства социокультурной самоидентификации личности.

Ключевые слова: философствование, язык философии, исповедь, жанр, глобализационные процессы.

O. Antipova

FUNCTIONAL GENRE TRANSFORMATIONS OF MODERN PHILOSOPHIZING: THE INNOVATIVE POTENTIAL OF THE GENRE OF CONFESSION

Functional genre transformations of modern philosophizing are described. The innovative potential of the genre of confession is revealed in the context of globalization processes. The representational possibilities of revelation as a means of sociocultural self-identification of an individual are analysed.

Keywords: philosophizing, language of philosophy, confession, genre, globalization processes.

льтурної самоідентифікації. За таких умов досить затребуваним виявляється жанр сповіді, що постає не стільки феноменом релігійного дискурсу, скільки феноменом культури, що цілком відповідає духовним запитам сучасників. Його репрезентативні можливості дають змогу не лише представити певну світоглядну систему, висловити внутрішні переживання, критично осмислити своє місце в житті, визнати прорахунки й огріхи, а й впорядкувати хаос свідомості, яким означені мінливі соціокультурні процеси, окреслити ключові духовні пріоритети, яких так бракує глобалізованому світові.

Список літератури

1. Бодрийяр Ж. Экстаз коммуникации [Электронный ресурс] / Ж. Бодрийяр. – Режим доступа: <http://ivanem.chat.ru/extaz.htm>. – Назва з екрана.
2. Губерський Л. Культура. Ідеологія. Особистість: методолого-світоглядний аналіз / Л. Губерський, В. Андрущенко, М. Михальченко. – 3-тє вид. – Київ : Знання України, 2007. – 580 с.
3. Дротянко Л.Г. Соціокультурні підстави трансформації понятійного апарату сучасного філософування [Електронний ресурс] / Л.Г. Дротянко // Вісник НАУ. Серія: Філософія. Культурологія. – 2014. – № 2 (20) – С. 15–18. – Режим доступу: file:///C:/Users/E40-dell1/Downloads/Vnau_f_2014_2_5.pdf. – Назва з екрана.
4. Засе С. Яд в ухо: исповедь и признание в русской литературе / С. Засе ; [пер. с нем. Б. Скуратова, И. Чубарова]. – М. : РГГУ, 2012. – 400 с.
5. Табачковський В.Г. Колізії антропологічного розмислу / В.Г. Табачковський, Г.І. Шалашенко, А.М. Дондюк та ін. – Київ : Парапан, 2002. – 156 с.
6. Марков Б.В. Исповедь и признание / Б.В. Марков // Храм и рынок. Человек в пространстве культуры. – СПб : Алетейя, 1999. – С. 55-75.
7. Многообразие жанров философского дискурса : монография / под общ. ред. В. И. Плотникова. – Екатеринбург : Банк культур. информации, 2001. – 276 с.
8. Мошенець В.А. Трансформації особистісності філософування: аспекти проблематизації, підходи, значення / В.А. Мошенець // Мультиверсум. Філософський альманах. – 2008. – Вип. 72. – С. 39-45.
9. Ороховська Л.А. Атомізація суспільства як домінуюча тенденція в соціокультурній динаміці інформаційної доби / Л.А. Ороховська // Вісник НАУ. Серія : Філософія. Культурологія. – 2017. – № 1 (25). – С. 29-32.
10. Уваров М.С. Архитектоника исповедального слова [Электронный ресурс] / М.С. Уваров. – СПб : Алетейя, 1998. – 245 с. – Режим доступа : <http://anthropology.ru/ru/texts/uvarov/arkh.html>. – Загл. с екрана.
11. Шестов Л. Апофеоз беспочвенности (опыт адогматического мышления) [Электронный ресурс] / Л. Шестов. – Режим доступа : <http://www.magister.msk.ru/library/philos/shestov/shest08.htm>. – Загл. с екрана.